

*Кедик В. П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗМІСТ УНІВЕРСАЛЬНОГО ПРИНЦИПУ ЧИННОСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРИ

Анотація. Універсальний принцип спрямовано боротьбу з міжнародними злочинами. Він полягає в тому, що іноземні громадяни та особи без громадянства, які постійно не проживають в Україні вчинили злочин поза межами України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародним договором України, якщо вони не були засуджені в іноземній державі. Особливістю універсального принципу є те, що відповідно до нього визначається злочинність і караність найбільш небезпечних міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру за національним законодавством держави; -правовими документами

Цей принцип заснований на міжнародних зобов'язаннях України, щодо боротьби з найбільш небезпечними злочинами, такими як тероризм, геноцид, викрадення повітряного судна, фальшивомонетництво, злочинами, пов'язаними з незаконними діями з наркотичними засобами та іншими небезпечними злочинами. Такі злочини відносять до категорії про конвенційних злочинів у зв'язку з тим, що держави – учасниці відповідних міжнародних угод – приймають він зобов'язання щодо протидії їм, зокрема і зобов'язання щодо встановлення за скоєння таких діянь кримінальної відповідальності у національному законодавстві.

Універсальний принцип діє, якщо особу не було засуджено в іноземній державі. При цьому немає значення, в якій державі особу було засуджено (або, навпаки, виправдано). При конкуренції універсального принципу з територіальним принципом або громадянства застосовується принцип універсальний. Дане положення означає, що якщо кримінальне переслідування особи за вчинений ним злочин може бути здійснено відповідно до кримінально-правових норм трьох держав: а) місця скоєння злочину, б) громадянином якого є винний, в) де особа притягується до кримінальної відповідальності, – пріоритет належить нормі держави, у якій особа притягується до кримінальної відповідальності.

Як зазначалося, особливістю універсального принципу є те, що відповідно до нього визначаються злочинність та караність найбільш небезпечних злочинів у міжнародному кримінальному праві, міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру, за національним законодавством держави, місця притягнення особи до відповідальності незалежно від її державної приналежності та території, де було скоєно злочин, якщо інше не передбачено міжнародно-правовими документами.

Тому лише з урахуванням універсального принципу можливі організація спільної боротьби, координація дій щодо злочинів зазначеної вище категорії.

Ключові слова: право, міжнародне право, кримінальне правопорушення, злочин, юрисдикція, універсальна юрисдикція, конвенція, ратифікація, договір.

Кримінально-правовий захист основних соціальних цінностей та регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку зі скоєнням злочинів, займають важливе місце у ряді функцій сучасної держави. Його суверенне право встановлювати кримінально-правову заборону та застосовувати покарання до правопорушників зумовлено не лише логікою історичного розвитку правових відносин, а й прямо продиктовано конституційними зобов'язаннями держави щодо захисту прав людини, забезпечення громадської безпеки та підтримання світового правопорядку не тільки на території своєї держави, а і поза неї. Універсальний принцип не мав би так багато прихильників свого часу, якби не відкривав нові перспективи у формулюванні меж дії кримінального закону. Сьогоднішнє тлумачення принципу та її роль їхній загальній системі показують, що з його постулатів ось уже століття не розглядаються як суто самостійні правила, здатні замінити принцип територіальний. З теоретичної точки зору універсальний принцип має набагато менше недоліків та протиріч, ніж спостерігається в деяких інших.

Проблема універсального принципу дії кримінального закону завжди привертала увагу вчених як фахівців у спільній теорії права, і криміналістів. Слід зазначити значні внески в дослідження універсального принципу дії кримінального закону у просторі М.В. Буроменський, Н.А. Зелінська, В.В. Коваленко, О.Г. Кибальник, Л.В. Іногамової-Хегай, А.А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк та деякі інші. Зазначені автори зробили внесок у розвиток досліджуваної проблеми. Проте проблема дії кримінального закону у просторі розглядалася в них паралельно з питаннями дії кримінального закону у часі. Усе це викликає необхідність поглибленої розробки низки важливих положень, що стосуються проблем універсального принципу дії кримінального закону у просторі, і навіть визначає актуальність і значимість досліджуваної теми.

Метою статті є полягати у вивченні універсального принципу дії кримінального закону, визначенні оптимальних меж його дії у просторі, виявити недоліки у правовому регулюванні дії кримінального закону у просторі та розробити заходи щодо їх усунення.

Так, згідно із статтею 8 КК іноземці і особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які скоїли злочин за її межами, підлягають в Україні відповідальності відповідно до КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони зробили передбачені цим Кодексом особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або здійснені ними злочини кваліфікуються як особливо тяжкі

і направлені проти прав і свобод громадян України або проти інтересів України (реальний принцип) [3, с. 52].

Випадками, що передбачені міжнародними договорами, передбачають, що:

а) вчиненні злочини відносяться до міжнародних злочинів або злочинів міжнародного характеру;

б) згідно з міжнародними угодами України іноземець або особа без громадянства, що не проживає постійно в Україні, та вчинили вказані злочини, не користуються імунітетом від кримінальної відповідальності і можуть бути видані Україні [4, с. 34].

Злочини міжнародного характеру в юридичній літературі називаються неоднаково: «міжнародні кримінальні злочини», «кримінальні злочини міжнародного характеру», «конвенційні злочини» тощо. Але, можна погодитися з думкою професора В. П. Панова, ці розбіжності носять суто термінологічний характер і перераховані назви фактично є синонімами.

Деякі із злочинів міжнародного характеру ще раніше аналізувалися ученими як міжнародні, інші з'явилися тільки останнім часом, окремі модифікувалися, набули нових ознак.

Характерним для цих злочинів є те, що вони посягають на міждержавні інтереси, тобто мають міжнародний характер. Очевидним є те, що проти злочинів міжнародного характеру жодна держава світу не може самостійно вести боротьбу в силу особливостей цих протиправних діянь, що вчиняються на території різних країн. У багатьох випадках держави вже досягли згоди щодо співпраці у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру шляхом укладення відповідних міжнародно-правових договорів [2, с. 101].

Ще на початку ХХ століття проблему міжнародних злочинів досліджували, зокрема, Н. Коркунов, Ф. Діст, Ф. Мартене та інші вчені. До таких злочинів вони відносили прагнення одних держав до поневолення інших на всесвітнього панування, напад без оголошення війни та достатнього приводу.

Багато юристів висловлювали власні думки щодо визначення поняття міжнародних злочинів. Так, професор П. С. Ромашкін говорив, що ці злочини спрямовані на основи міжнародних відносин. Професор А. М. Трайнін міжнародні злочини називав злочинами проти людства. Дослідник М. Л. Лазарев зазначав, що вони посягають на незалежність кожного народу і мирні відносини між ними. Дослідник Д. Б. Левін такі злочини розглядав як посягання на свободу народів світу, інтереси всього прогресивного людства, основи міжнародного спілкування, права та інтереси всіх держав. Дослідник Л. А. Моджорян вказував, що вони є посяганнями на саме існування держави і нації.

Професор В. П. Панов зазначив, що міжнародними злочинами визнаються особливо небезпечні для людської цивілізації порушення принципів і норм міжнародного права, які мають визначальне значення для забезпечення миру, захисту особи та інтересів міжнародного співтовариства в цілому [6, с. 115].

Вперше перелік таких злочинів було запропоновано Статутом Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу 1945 року. У статті 6 Статуту до категорії міжнародних віднесено три групи злочинів проти людства:

1) злочини проти миру, а саме: планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни в порушення міжнародних договорів, угод чи запевнень або участь у спільному плані чи змові, які спрямовуються на здійснення будь-якої із вищезазначених дій;

2) воєнні злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв війни, в тому числі вбивства, тортури чи захоплення в рабство чи з іншою метою цивільного населення окупованої території, вбивства чи тортури військовополонених чи осіб, які знаходяться в морі, вбивства заручників, пограбування суспільної чи приватної власності, безглузді руйнування міст і сіл, розорення, що не виправдані воєнною необхідністю, та інші злочини;

3) злочини проти людства, а саме: вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до чи під час війни, або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами з метою здійснення чи у зв'язку із будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи ні.

Зазначена класифікація міжнародних злочинів мала велике значення як перший документ міжнародного кримінального права, спрямований на захист миру і безпеки людства.

Із часом класифікація ускладнювалася, зокрема, Конвенція про запобігання злочинності геноциду і покарання за нього 1948 року віднесла до категорії цих злочинів також геноцид. Цим поняттям визначалися дії, вчинені із наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 року та Додатковим протоколом I до них 1977 року було суттєво доповнено перелік воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

В 1968 році Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства назвала серед міжнародних злочинів злочини проти людства, вигнання в результаті збройного нападу чи окупації, нелюдські дії, які є наслідком політики апартеїду, а також геноциду.

Детально та обґрунтовано визначив цю групу злочинів професор І. І. Карпець. На його думку, це – діяння, передбачені міжнародними угодами (конвенціями), що не відносяться до злочинів проти людства, але посягають на нормальні відносини між державами, завдають шкоду мирному співробітництву в різних галузях суспільних відносин (економічних, соціально-культурних, майнових тощо), а також організаціям і громадянам, карані або згідно норм, встановлених у міжнародних угодах (конвенціях), ратифікованих в установленому порядку, або згідно норм національного кримінального законодавства згідно з цими угодами.

Доречно звернути увагу на деякі особливості злочинів, що розглядаються:

По-перше, відповідальність за злочини міжнародного характеру несуть фізичні особи.

По-друге, об'єктом злочинного посягання в даному випадку виступають нормальні відносини, міждержавне співробітництво, права людини та інші загальнолюдські цінності.

По-третє, кримінальна відповідальність за ці злочини міжнародного характеру настає за національними нормами кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства.

Треба зауважити, що за своїм характером, ступенем небезпеки і змістом злочини міжнародного характеру є неоднорідними. Цим пояснюється наявність різних підходів до переліку та класифікації таких діянь [160, с. 157].

Професор І. І. Карпець систематизував та виділив чотири групи злочинів міжнародного характеру.

Перша – злочини, що завдають шкоди мирному співробітництву і нормальному здійсненню міждержавних відносин. До них автор відносить тероризм і близькі до цього злочину склади, такі, як захоплення літаків, незаконну радіотрансляцію тощо.

Друга група – це злочини, що завдають шкоди міжнародному економічному і соціально-культурному розвитку. До них віднесені злочини, що завдають шкоду навколишньому середовищу, злочини проти національно-культурної спадщини народів у найрізноманітніших формах, контрабанду і нелегальну еміграцію, розповсюдження і торгівлю наркотиками, підробку грошей і цінних паперів та деякі інші,

Третя група – це злочини, що завдають шкоди особі, приватній, державній власності і моральним цінностям. До них можна віднести торгівлю людьми, піратство, розповсюдження порнографії і деякі інші злочини, щодо яких є міжнародні конвенції і угоди.

Четверта – інші злочини міжнародного характеру. До них можна віднести злочини, вчинені на борту повітряного судна, розрив чи пошкодження підводного кабелю, зіткнення морських суден і ненадання допомоги на морі [5, с. 158].

Однією з перших найбільш повно дослідила злочини, що посягають на міжнародний правопорядок, і щодо яких на той час були укладені міжнародні угоди між державами, дослідник Л. Н. Галенська.

До таких злочинів вона віднесла: рабство, работоргівлю, інститути і звичаї, подібні їм; торгівлю жінками і дітьми; фальшування монет; розповсюдження порнографічних видань; незаконну торгівлю і вживання наркотиків; «піратське» радіомовлення; піратство; розрив чи пошкодження підводного кабелю; зіткнення морських суден і ненадання допомоги на морі; злочини, що вчиняються на борту повітряного судна.

Останнім часом перелік злочинів міжнародного характеру поповнюється.

Професор В. П. Папов, зокрема, зазначає, що при постійному зростанні міжнародної злочинності і невтішних прогнозах спеціалістів у цій галузі перелік злочинів міжнародного характеру не може бути вичерпним. Автор не виключає появи змін у їх якісних та кількісних характеристиках в умовах посилення нестабільності міждержавних відносин [6, с. 38].

Отже, в залежності від об'єкта злочинного посягання, ступеня міжнародної небезпеки та інших ознак В. П. Панов поділяє злочини міжнародного характеру на такі основні групи:

1. Злочини проти стабільності міжнародних відносин: міжнародний тероризм; захоплення заручників; захоплення, захоплення літаків та інших повітряних транспортних засобів та інші діяння, вчинені на борту повітряного судна і в міжнародних аеропортах; розкрадання ядерного матеріалу; вербування, використання, фінансування і навчання найманців, а також участь найманця у воєнних діях: незаконна радіо- і телетрансляція; пропаганда війни.

2. Діяння, що завдають шкоди економічному, соціальному і культурному розвитку держав: фальшування монет; легалізація злочинних прибутків; незаконний обіг наркотич-

них засобів і психотропних речовин; контрабанда: нелегальна міграція і посягання на культурні цінності народів.

3. Злочинні посягання на особисті права людини: рабство, работоргівля; торгівля жінками, дітьми, експлуатація проституції третіми особами; розповсюдження порнографії; катування та інші жорстокі, нелюдські чи принижуючі гідність види ставлення і покарання, а також, передбачені в проекті Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, «систематичні і масові порушення прав людини», насильницькі зникнення та інші.

4. Злочини, вчинені у відкритому морі: піратство (морський розбій); розрив або пошкодження підводного кабелю чи трубопроводу; зіткнення морських суден; неподання допомоги на морі; забруднення морського середовища шкідливими речовинами; порушення правового режиму континентального шельфу і спеціальної економічної зони; порушення встановлених правил морських промислів.

5. Воєнні злочини міжнародного характеру: застосування заборонених засобів і методів ведення війни; насильство над населенням у районі воєнних дій; незаконне носіння чи зловживання знаками Червоного Хреста і Червоного Напівмісяця; мародерство; погане поводження з військовополоненими; недбале виконання обов'язків щодо поранених і хворих військовополонених, вчинення дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим [6, с. 39].

Отже, до нього часу чітких критеріїв, за якими ті чи інші діяння можна було б віднести до злочинів міжнародного характеру, все ще не вироблено. Дослідник Л. Н. Галенська справедливо зазначила, що такого роду багатосторонні договори, як правило, укладаються у випадках, коли злочинні діяння вчиняються на території декількох держав або на території, що не знаходиться під юрисдикцією ні однієї держави, що обумовлює зацікавленість декількох або багатьох суб'єктів; коли злочин носить тривалий характер, що не дозволяє визначити, на території якої держави він вчинений (злочини, вчинені на борту повітряного судна); коли злочинні діяння ускладнені іноземним елементом, тобто є іноземці-співучасники, наслідки злочину, вчиненого за кордоном, настали на території даної держави тощо [1, с. 78].

Державами світу укладені угоди, об'єктом яких стали міждержавні відносини щодо визначення деяких протиправних діянь як злочинів міжнародного характеру. Держави співпрацюють у запобіганні таких діянь і покаранні за їх вчинення.

Україна, виконуючи свої міжнародні зобов'язання в галузі кримінального права, внесла суттєві зміни і доповнення до Кримінального кодексу, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року.

Ці статті включені в КК України на підставі договорів, укладених ще СРСР, але оскільки Україна після проголошення незалежності стала правонаступником законодавства СРСР в частині, що не суперечить її національному законодавству і суверенітету, то і зараз такі норми КК можуть застосовуватися на підставі космополітичного (універсального) принципу не тільки до громадян України і до осіб без громадянства, які постійно в ній проживають, але і до іноземних громадян і осіб без громадянства, які постійно в ній не проживають.

Висновки. У розвитку універсального принципу відбулися серйозні зміни щодо його первісного змісту. Загальносвітовий правопорядок з його необхідністю розгляду питання

про наднаціональний статус загальнокримінальних злочинів як би сам собою відійшов на другий план. Ідею універсальної дії кримінальних законів одним із перших висловив голландський юрист XVII ст. Гуго Гроцій (1583–1645), який ще в 1624 р. висунув принцип «aut dedere aut judicare» (або видай, або суди). В його обґрунтування видатний мислитель вказував, що оскільки «держави не повинні допускати, щоб інша держава збройною силою вступила в їхні межі задля здійснення покарання, оскільки це недоцільно, то держава, в якій перебуває той, хто викритий у злочині, повинна сама або вимогу іншої держави покарати за заслугами злочинця або надати це на розсуд відповідної держави». Сучасне трактування універсального принципу надійно пов'язує його з договірною природою права і кримінальних правовідносин, що виникають на цій основі. Однак варто визнати, що змістовно міжнародне кримінальне право на предмет ведення істотно вже, ніж будь-яке національне кримінальне право, що робить дуже обмеженою можливість застосування універсального принципу на практиці.

Універсальний принцип єдиний із перелічених у чинному Кримінальному кодексі за своєю природою носить швидше процесуальний характер, визначаючи застосовний кримінальний закон місцем притягнення до відповідальності. У своєму роді це вираз давньоримського принципу *lex fori* – закону місця притягнення до відповідальності.

Література:

1. Галенская Л. Н. Международная борьба с преступностью. М. : Междунар. отношения, 1972. 168 с.
2. Івашенко В. Проблеми правового регулювання боротьби зі злочинами міжнародного характеру. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С. 101–103.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров та ін. ; ред. Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Правові джерела, 2002. 432 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров та ін. ; ред. М. І. Мельник, В. А. Клименко. Вид. 4-те, перероб. та доп. Київ : Атіка, 2008. 375 с.
5. Международное уголовное право / Блищенко И. П. и др. ; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев. Москва : Наука, 1995. 172 с.
6. Панов В. П. Международное уголовное право : учеб. пособие. М. : ИНФРА-М, 1997. 320 с.

Kedyk V. Application of the universal principle of validity of the law of Ukraine on criminal liability in space

Summary. The universal principle is aimed at combating international crimes. It consists in the fact that foreign citizens and stateless persons who do not permanently reside in Ukraine have committed a crime outside Ukraine, are subject to criminal liability under the Criminal Code of Ukraine in cases provided by an international treaty of Ukraine, if they have not been convicted in a foreign country. The peculiarity of the universal principle is that it determines the criminality and punishment of the most dangerous international crimes and crimes of an international nature under the national legislation of the state; -legal documents

This principle is based on the international obligations of the Ukraine to combat the most dangerous crimes, such as terrorism, genocide, hijacking, counterfeiting, crimes related to drug trafficking and other dangerous crimes. Such crimes fall into the category of conventional crimes due to the fact that the states – parties to the relevant international agreements – undertake obligations to counteract them, including the obligation to establish for the commission of such acts of criminal liability in national law.

The universal principle applies if the person has not been convicted in a foreign state. It does not matter in which state the person was convicted (or, conversely, acquitted). In the competition of the universal principle with the territorial principle or citizenship, the universal principle is applied. This provision means that if a person can be prosecuted for a crime committed in accordance with the criminal law of three states: a) the crime scene; b) the citizen of which he is guilty; c) where the person is prosecuted, – priority is given the norm of the state in which the person is prosecuted.

As noted, the peculiarity of the universal principle is that it determines the crime and punishment of the most dangerous crimes in international criminal law, international crimes and crimes of an international nature, under national law, the place of prosecution, regardless of nationality and territory, where the crime was committed, unless otherwise provided by international legal instruments.

Therefore, only taking into account the universal principle, it is possible to organize a joint struggle, coordination of actions on crimes of the above category.

Key words: law, international law, criminal offense, crime, jurisdiction, universal jurisdiction, convention, ratification, treaty.